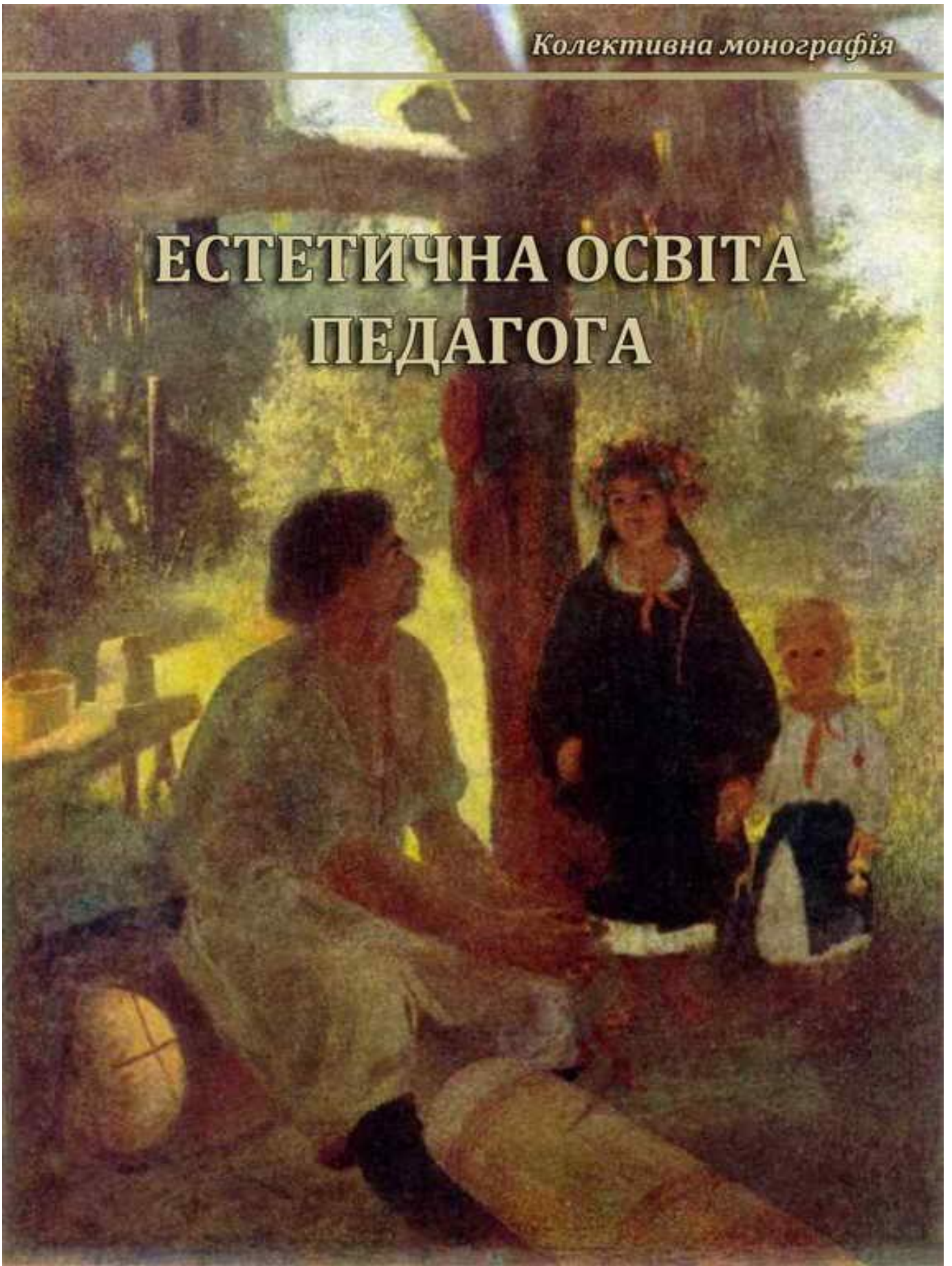

Колективна монографія

ЕСТЕТИЧНА ОСВІТА ПЕДАГОГА

Міністерство освіти і науки України
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
Інститут філософської освіти і науки
Кафедра етики та естетики

ЕСТЕТИЧНА ОСВІТА ПЕДАГОГА

Колективна монографія

*До 180-річчя Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова*

До 10-річчя Інституту філософської освіти та науки

Київ
Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова
2015

УДК 378.015.31:111.852
ББК 74.489.054
Е 86

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Інститут філософської освіти і науки
Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова
(протокол № 9 від 13 травня 2015 року)*

Рецензенти:

І. І. Дробот – доктор історичних наук, професор, директор Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Т. В. Розова – доктор філософських наук, професор кафедри філософської антропології Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

О. С. Александрова – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Інституту суспільства Київського університету імені Бориса Грінченка

Авторський колектив: Андрущенко Т. І., Грицаєнко П. М., Дорога А. Є., Дробович А. Е., Коннов О. Ф., Лобанчук О. А., Магеря О. П., Покотило К. М., Савранська Н. О., Скрипнікова С. В., Шульга Т. Ю.

Естетична освіта педагога: колективна монографія / [Андрущенко Т.І., Грицаєнко П.М., Дорога А.Є., та ін.]; за ред. Андрущенко Т.І. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – 174 с.: 3є.

У колективній монографії представлено дослідження потенціалу та особливостей естетичної освіти педагога, висвітлюються актуальні проблеми естетики в системі навчально-виховного процесу.

Презентовані матеріали відображають філософські основи розвитку естетичної освіти у контексті сучасних освітніх тенденцій, теоретичні засади естетичної науки, її традиції та сучасність, практичні особливості естетичної освіти педагога.

До монографії увійшли теоретико-методологічні та прикладні розробки колективу кафедри етики та естетики НПУ імені М. П. Драгоманова. Книгу адресовано науковим і практичним працівникам системи освіти, аспірантам, студентам.

ISBN 978-966-931-035-4

© Авторський колектив
© Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015

Зміст

Передмова	5
Розділ I. Теорія естетичної освіти	
<i>Андрущенко Т. І.</i> Духовно-творчий потенціал мистецтва в естетичній освіті педагога.....	9
<i>Покотило К. М.</i> Сучасні методологічні засади дослідження сфери естетичного.....	27
<i>Магеря О. П., Дробович А. Е.</i> Духовність як фактор формування інтелігентності.....	41
<i>Лобанчук О. А.</i> Співвідношення емпіричного та раціонального в науковому пізнанні В. Вернадського.....	56
Розділ II. Український досвід естетичної освіти: традиція та перспективи	
<i>Дорога А. Є.</i> Формування естетичних принципів української народної педагогіки в контексті етнокультурного ареалу східних слов'ян.....	75
<i>Савранська Н. О.</i> Українська естетична думка в контексті естетичної освіти педагога.....	90
<i>Скрипнікова С. В.</i> Досвід естетичного виховання в Україні: витоки, сучасний стан та перспективи розвитку.....	99
Розділ III. Практика естетичної освіти	
<i>Шульга Т. Ю.</i> Культурологічна практика в естетичній освіті майбутнього педагога.....	119
<i>Грицаєнко П. М.</i> Етикет як практична естетика педагога.....	143
<i>Коннов О. Ф.</i> Прикладні аспекти естетичного виховання педагога.....	161

Авторський колектив:

Андрущенко Тетяна Іванівна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри етики та естетики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Грицаєнко Петро Михайлович – кандидат філософських наук, доцент кафедри етики та естетики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Дорога Алла Євгенівна – кандидат філософських наук, професор кафедри етики та естетики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Дробович Антон Едуардович – кандидат філософських наук, викладач кафедри філософської антропології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Коннов Олександр Федорович – кандидат філософських наук, доцент кафедри етики та естетики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Лобанчук Олена Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри етики та естетики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Магеря Олег Петрович – кандидат філософських наук, доцент кафедри етики та естетики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Покотило Костянтин Михайлович – кандидат філософських наук, доцент кафедри етики та естетики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Савранська Наталія Олександрівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри етики та естетики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Скрипнікова Софія Віталіївна – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри етики та естетики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Шульга Тетяна Юріївна – старший викладач кафедри етики та естетики Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

Досвід естетичного виховання в Україні: витоки, сучасний стан та перспективи розвитку

Потреба всебічного вивчення досвіду українського естетичного виховання особливо гостро постає в умовах, коли українське суспільство переживає значні трансформації та змушене відповідати на численні глобалізаційні, культурні, інформаційні та інші виклики часу, що актуалізують необхідність формування нової культурної ідентичності, яка має засвідчити високий рівень освіченості, культури та виховання нового покоління українців. Особливої ваги це питання набуває, коли йдеться про майбутніх педагогів, покликаних до формування інтелектуальної еліти нашої країни.

Питання естетичного виховання загострюються у сучасну інформаційну добу, коли молода людина опиняється в центрі нескінченних інформаційних потоків, за якими неможливо встигнути, та зрештою призводить до формування у дітей та молоді нового, так званого «кліпового» типу мислення, що вимагає нових педагогічних підходів до роботи з такими дітьми. Проблеми естетичного виховання молоді в умовах глобалізації та інформаційної революції досліджує Т. Андрущенко [1], наголошуючи, що здатність до естетичного сприйняття навколишнього світу, як і здатність до активної творчої діяльності «сама по собі в людині не виникає, вона свідомо формується культурою, зокрема, через освітянські технології» [1, с. 242].

Як влучно зазначає Л. Стеценко, «візуальна культура створює для сучасної людини складну знакову структуру, мову почуттів, систему образів, гештальтів, симулякрів, які впорядковують її щоденну комунікацію, визначають орієнтири її фізичного та духовного життя». Безперечно, нові умови і обставини життя не просто впливають, але активно формують новий духовний та чуттєво-інтелектуальний досвід людини, який складається з її духовних пошуків, потреб і прагнень [23, с. 55].

Відтак, існує нагальна потреба глибокого вивчення процесів, що відбуваються, з метою врахування їх особливостей у побудові якісних та актуальних освітньо-виховних моделей, що відповідатимуть особливим потребам часу.

Традиції естетичного виховання в українській педагогічній думці.

Естетичне виховання є незамінним компонентом в структурі всебічного гармонійного розвитку особистості, від успішності вирішення завдань якого залежить формування у молодій людини почуття прекрасного, виховання у неї любові до краси навколишнього світу, природи; формування усталених оцінних критеріїв стосовно творів мистецтва; набуття знань та оволодіння вміннями, необхідними для творчого та діяльного способу життя.

Метою естетичного виховання є формування естетичної та художньої культури особистості, особливим завданням – передання молодому поколінню цілого пласта нагромадженого людством досвіду чуттєво-емоційного та інтелектуального життя, що зберігається в усіх людських творіннях, у ставленні людей один до одного, відображається у системі художніх цінностей, а також у ставленні людини до навколишнього світу і до світу природи.

У кожному суспільстві впродовж віків та епох вироблялися особливі прийоми та засоби передання молодому поколінню найкращого, що вдалося досягти попередниками. Таким чином, кожна культурна традиція має свій власний, особливий досвід передачі від покоління до покоління морально-етичних та правових норм, а також художніх зразків освоєння дійсності, що відповідали б найкращому впорядкуванню життя суспільства, сприяли його розквіту, матеріальному та духовному зростанню його членів.

Культура кожного народу містить свій власний, особливий підхід до організації естетичного виховання особистості, в основі якого лежать принципи гуманізму, краси, гармонії та досконалості. Найбільш повним втіленням цих принципів, відповідно прогресивному перебігу історичного розвитку, стала художня діяльність та її результати – мистецтво. Відтак, під естетичним вихованням розуміють діяльність, пов'язану із формуванням у молодих поколінь почуття прекрасного як найбільш повного втілення естетичного ставлення людини до дійсності.

Емпіричні знання українського народу про виховання складають основу української народної педагогіки (етнопедагогіки), за допомогою традиційних форм і засобів якої відбувається трансляція найважливіших здобутків матеріальної і духовної культури народу, утверджується його самобутність і самосвідомість. Народна педагогіка представлена оригінальними ідеями, що складають цілісну систему впливів на формування особистості, проте засоби та методи досягнення завдань виховного процесу у різних регіонах країни та в різних етнічних групах українців мають певні відмінності, оскільки виховні традиції формувались під впливом особливостей природних, економічних та історичних факторів, – це дало їм змогу увібрати у себе елементи матеріальної і духовної культури кожної етнічної групи.

Традиції естетичного виховання, як складова частина української культури, беруть свої витоки від виховних традицій, що починають формуватися ще у дородовому суспільстві, та проходять еволюційний шлях, минаючи етапи матріархату та патріархального ладу аж до періоду формування одношлюбної сім'ї. Основою, фундаментом, на якому згодом постала цілісна самобутня система української народної педагогіки, є принципи світорозуміння і світовідчуття східних слов'ян, які відобразилися у педагогічній думці Київської Русі. Таким чином, дослідження культурного генофонду українського народу, що міститься у формах навчання та виховання нових поколінь, зумовлює необхідність вивчення педагогічних традицій східних слов'ян, оскільки саме ці традиції обумовили подальший напрямок розвитку української етнопедагогіки.

У сфері дії народної педагогіки відбувається формування перших навчально-виховних інституцій східних слов'ян (гурти, громади, будинки молоді), у яких здійснювалась підготовка молодого покоління до виконання певних функцій у суспільстві, що покладались на них відповідно до віку і статі. Подібну традицію гуртування дітей і молоді у громади для виконання певної роботи чи дозвілля з давніх-давен можна було спостерігати в Україні, численні свідчення чому можна знайти у творах українських письменників (наприклад, «Вечори на хуторі біля Диканьки» М. Гоголя).

Вже за часів Київської Русі сформувалися міцні традиції сімейного виховання, головними вихователями у процесі якого виступали батьки, на яких покладалась відповідальність за моральне та трудове виховання дітей. У цей же час відбувається формування народних виховних ідеалів, серед яких особливо шанується чесний, мужній та відважний працівник, що поєднує у собі риси простого робітника-селянина та мужнього воїна – захисника Вітчизни.

Народна педагогіка високо цінує християнську добродієвість та освіченість. Одночасно із прийняттям християнства відбуваються певні зміни світогляду, які відображаються у культурі та традиціях українського народу, зокрема і в естетичній його складовій. Проте слід відзначити, що прийняття християнства не перекреслює, а особливим чином доповнює традиції, що вже склалися в українській культурі і в педагогіці зокрема. Ось як аргументує цю думку О. Воропай [4] у передмові до власної збірки етнографічних матеріалів, в якій зібрано численні підтвердження цього феномену: «Зустріч Візантії з Україною – це не була зустріч бідного з багатим; це була зустріч якщо не рівних, то близьких потугою, але різних характером культур. Ще й тепер ми маємо у своїх звичаях і народній усній творчості ознаки зустрічі, поєднання староукраїнської, дохристиянської і християнської культур. Але ми до цього вже так звикли, що іноді не можемо розпізнати, де кінчається в народних звичаях староукраїнське і де починається християнське. Бо староукраїнські традиції ввійшли у плоть і кров наших звичаїв, і тепер ми собі не уявляємо Різдва без куті, Великодня – без писанки, Святої Тройці – без клечання, навіть називаємо це останнє свято «Зеленими Святами». Всі ми відзначаємо свято Купала, на «Введення» закликаємо щастя на майбутній рік, на «Катерини» кличемо долю, а на «Андрія» хто з нас не кусав калити і яка дівчина не ворожила, чи вийде заміж цього року» [3, с. 12-13].

Традиції української педагогіки дохристиянських часів, переплітаючись та взаємодоповнюючись із виховними традиціями Київської Русі, в наступні епохи продовжували розвиватись та видозмінюватись разом з розвитком українського народу, утверджуючись у нових поколіннях та забезпечуючи безперервність процесу виховання взагалі та естетичного виховання зокрема.

Упродовж всього історичного розвитку українського народу відбувались зміни й у підходах до виховання, внаслідок чого з'являлися нові традиції та ідеали, формування яких значною мірою відбувалось під впливом історичних подій. Це зрештою призвело до формування ментальності українського народу, зміцнення його національної самосвідомості, утворення нових виховних ідеалів

– уявлень про досконалу особистість, що постає взірцем, до якого має прагнути кожна людина.

Такими національними ідеалами в українській свідомості надовго стає образ козака, що виступає уособленням честі і мужності, національної гідності та справедливості; гайдамаків, опришків, січових стрільців, образи яких мають сприяти вихованню відважних молодих людей, здатних захищати власну родину, Батьківщину, готових відстоювати ціною власного життя ідеали честі й гідності.

Разом з тим, постає сталий для української культури ідеал – ідеал господаря, який формується на ґрунті хліборобського устрою життя українського суспільства, що якнайкраще відображає інтереси всього українського народу. Він є взірцем гідного людини життя, у якому присутні стабільність і впевненість, забезпечене життя і щаслива доля, якої можна досягти через самовіддану та творчу працю.

Українська родина репрезентує моделі виховання дівчаток та хлопчиків, які завдяки залученню до праці батьків виховуються як майбутні господар і господиня, здатні підтримувати порядок і охайність у домі та на подвір'ї, де все є чисто прибраним і прикрашеним. Дівчата навчаються вишиванню, ткацтву та іншим народним ремеслам, хлопці – чоловічій праці, умінню вправлятися з кінями, обробляти угіддя, опановувати ремесла тощо. Схвалюється повага до старших, шанування традицій та звичаїв українського народу.

Водночас, в процесі залучення до господарських справ формується особливе ставлення до праці, яка є покликанням людини, та, водночас, виступає дієвим засобом виховання. Участь дітей і підлітків у продуктивній праці відбувається з урахуванням визначених вікових періодів, коли дитині доручається та чи інша робота, що відповідає рівневі її розвитку та її здібностям.

Прагнення виховати чесну та працелюбну людину відображається у численних українських прислів'ях та приказках. Самовіддана праця активно заохочується: «Будеш трудиться – будеш кормиться», «Добра пряжа на скіпку напряде», «Добре тому ковалеві, що на обидві руки кує!», «Чесне діло роби сміло!», «Зароблена копійка краща за крадений карбованець» тощо.

При цьому підкреслюється естетичний вимір самої праці – людина, що добре робить своє діло, удостоюється найвищого визнання, стає прикладом для наслідування: «На дерево дивись, як родить, а на чоловіка, як робить», «Не місце красить чоловіка, а чоловік місце», «Не святі горшки ліплять, а прості люди» тощо.

Невідповідність же такому ідеалові, навпаки, засуджується: «Лежачого хліба ніде нема», «Печені голуби не летять до губи», «Треба нахилиться, щоб з криниці води напитися», «Не побігаєш – не пообідаєш», «Яка кроква, така й лата, яка праця, така й плата», «Без діла жить – тільки небо коптить» тощо.

Подекуди викриття таких людських вад, як лінощі чи незграбність, виявляється в іронічному висміюванні та навіть відвертому сарказмі: «Лінивий у своїй хаті змокне», «У ледачого хазяїна і чоботи з ніг укрядуть», «– Іване,

ходи робити! – Ноги болять. – Іване, ходи їсти! – Іду, іду!», «– Що ваші дівчата роблять? – Шиють та співають. – А мати? – Порюють та плачуть» тощо.

Завданням естетичного виховання, відповідно, було формування у дитини ставлення до праці як до перетворюючої діяльності, розуміння дитиною, що саме праця і є діяльністю, яка здатна звеличити людину, піднести її над буденністю до рівня творця. Естетичне виховання здійснювалось відповідно до загального гуманістичного стилю української народної педагогіки, якій притаманні такі риси, як кордоцентризм, ліризм, мрійливість і лагідність українського народу. Все це відобразилося у ставленні до дитини як до найвищого божого дару, який тільки може отримати родина.

Жорстоке ставлення до дитини в народній педагогіці суворо засуджується, розумна ж вимогливість до неї, навпаки, усіляко заохочується. Звідси – особливе ставлення до освіти та виховання, яке полягає у заохоченні дитини до здобуття знань і умінь: «Наука не мука, за плечима не носить», «Книжка – маленьке віконце, та через нього увесь світ видно», «З усіх скарбів знання найцінніше, тому що воно не може бути ні вкраденим, ні загубленим, ані знищеним», «Мудрим ніхто не вродився, а навчився», «Краще з розумним двічі загубити, ніж із дурнем раз знайти» тощо.

Естетична складова є невід'ємною частиною всієї системи народної педагогіки, яка пронизує червоною ниткою весь широкий спектр виховної проблематики та відображається у її засадничих ідеях та головних принципах: *природовідповідності, культуровідповідності, народності, трудовому характері виховання* тощо.

Одним з основних принципів естетичного виховання як частини народної педагогіки є принцип *природовідповідності виховання*, у якому, перш за все, реалізувалось одвічне прагнення людини віднайти гармонію у її взаємодії зі світом природи. Цей принцип полягає у сприйнятті людини, яка виступає одночасно об'єктом і суб'єктом виховання, як частини світу живої природи.

Зокрема, народна мудрість влучно підмічає необхідність враховувати у процесі виховання вікові особливості. Найкращим часом для виховання є дитинство і підлітковий вік, бо психіка юної особистості гнучка й податлива: «Гни дерево, поки молоде, вчи дитя, поки мале», «З молодого, як із воску, що хочеш, те й виліпиш». При цьому підкреслюється необхідність зважати на індивідуальні особливості вихованців: «В лісі й двох дерев нема однакових, не те що людей».

Завданням естетичного виховання є гармонізація стосунків людини з природою, що послідовно та чітко виражається у народній системі виховання, зокрема – у календарній обрядовості. Передусім це стосується виховання дбайливого ставлення до природи, Матері-землі, яка виступає в народному уявленні тотемічним образом, що обумовлює існування системи певних ритуальних заборон – табу, пов'язаних із нею. Наприклад, заборона бити по землі палицею, особливо на початку весни, коли від землі очікували народження нового урожаю [6, с. 18].

Відображення особливої поваги народу до землі знаходимо в усній народній творчості: «Земля дає все і забирає все», «Земля – мати наша, всіх годує і пестить», «Аби земелька була нам доброю матір'ю, аби небо знало, що воно для нас, як батько», «Хто на землі сидить, той не впаде», «Дай землі, то й вона тобі дасть», «Земля-трудівниця аж парує та людям хліб готує» тощо.

Значна увага приділялась засвоєнню дітьми природних прикмет, що мало на меті розвинути у них такі якості, як увага, спостережливість, бажання пізнавати навколишній світ, а також сприяло послідовному оволодінню такими народними знаннями, як травництво, основи народної медицини освоєнню навичок землеробства тощо.

Спостереження за природою впродовж століть нагромаджувались українським народом у формі численних прислів'їв та приказок, в яких народна пам'ять закарбувала величезний обсяг корисної для людини інформації. В образній формі ці знання зберігають настанови та правила поведінки, що мають підтримувати усталений порядок світу, розкриваючи взаємозв'язок між явищами природи та працею людини на землі.

Ставлення українців до природи яскраво засвідчує усна та письмова народна творчість, серед якої особливо слід відзначити українську народну пісню, свого захвату від якої не приховували не тільки українські етнографи, але й представники інших культурних парадигм. Так, німецькомовний просвітитель та публіцист ХІХ ст. К. Е. Француз, спираючись на праці М. Костомарова, Ф. Боденштедта, Л. Штауфе, Г. Купчанко та інших фольклористів, що збирали та досліджували пісні українського народу, робить цікаве спостереження, яке стосується «невіддільності» поезії української пісні від природи: вона «оживляє її, робить її співучасницею душевних радощів і мук. Трави й дерева, птахи й звірина, небесні світила, ранок і вечір, спека й сніг: все дихає, думає, відчуває разом з людиною, все звертається до неї чарівним голосом то зі співчуттям, то з надією, то з пересторогою» [26, с.157].

Ще однією характерною особливістю української народної пісні, на яку звертає увагу дослідник, є особливий символізм її мови. Так, жодна згадка про дерево чи пташку на початку пісні аж ніяк не є випадковою, більше того – розуміючи символічне значення вибраного об'єкта живої природи, можна передбачити подальший розвиток подій. До прикладу: якщо пісня сумна, то «стоїть верба над водою, низько похилившись»; якщо йдеться про загибель героя, то «вітер у дубовім лісі обриває листя»; коли необхідно прославити доблесть, то «пливе по морю білий лебідь», коли ж віщується майбутнє – «прилітає зозуля». Коли йтиметься про радісні події, на початку пісні згадуються бузина і ружа, до загадкових подій підготовляє рута, до глузливого змісту – сіно, до оповіді про злочини – болиголов чи беладона [26, с. 157-158].

Культуровідповідність виховання – вимога оволодіння молодого людиною до свого повноліття обов'язковим мінімумом культурних цінностей свого народу, краю, суспільної групи. Культуровідповідність до життя в конкретному суспільстві визначалась за допомогою певних ініціативних практик, які складались із визначених випробувань і перевірок та полягали у

встановленні вимог, виконання яких мало підготувати молодь до життя у певних суспільних групах. Наприклад, українська дівчина, перед тим, як вперше піти на вечорниці, повинна була вишити певну кількість рушників та хустин, розмалювати піч. Народна педагогіка вважає кожную людську особистість продуктом, носієм і творцем культури свого народу.

Принцип *народності виховання* тісно пов'язаний з принципом культуровідповідності та що передбачає виховання людини в душі народних ідеалів. Таке виховання відбувається відповідно до потреб народу та із використання близьких йому психологічних засобів.

Найважливішим засобом народного виховання виступає рідна мова, відтак особливе місце в естетичних традиціях українського народу займає словесний фольклор, у якому народне слово доведене до найвищих зразків майстерності. Система народної освіти є цілісною та довершеною, процеси «навчання» та «виховання» у ній становлять єдине ціле. Поруч із розумовим, фізичним, трудовим і моральним вихованням особливе місце відводиться вихованню естетичному, завдяки якому на Україні набуває надзвичайного поширення художня творчість. Ще одним джерелом дослідження традицій естетичного виховання, що коріниться в особливому світовідчутті та світорозумінні українського народу, виступають замовляння.

Крім того, активно та творчо пізнавати світ маленькій людині допомагали загадки, покликані сприяти розвитку у дітей кмітливості, спостережливості та асоціативного мислення; скоромовки, що мали сприяти формуванню правильної вимови та артикуляції; лічилки. Усі ці мудрі народні винаходи, крім своїх прямих функцій, сприяли формуванню у дитини почуття гумору та веселої вдачі. Можна без перебільшення вважати названі малі фольклорні жанри естетичною формою передання новим поколінням узагальненого досвіду народу.

Значна роль у процесі духовно-практичного освоєння дійсності відводилась естетиці дитячої іграшки, що особливо відобразилось у розповсюджених на території всієї України традиціях писанкарства. Педагогічна мудрість народу виявлялась у дитячих іграх та таночках, у розмаїтті казок. Світ української казки відзначається високохудожнім стилем змалювання подій та динамізмом сюжету, що дає їй змогу поєднувати у собі розважальну функцію із виховною метою. Засобами казки у дитини формуються уявлення про моральні цінності і чесноти, добро і зло, що непомітно інтеріоризуються у свідомості, стаючи її внутрішнім надбанням.

Ще одним цінним джерелом естетичного досвіду українського народу виступає дитячий фольклор – багатожанрова система, що складається із прозових, речитативних, пісенних та ігрових творів. Це можуть бути як твори, що виконуються дорослими для дітей: колискові пісні, забавляння (утішки); так і творчість самих дітей.

А. Дорога, у своєму дослідженні, присвяченому естетичним вимірам традицій української культури, влучно зазначає: «первісні смислові значення народної педагогіки у справі естетичного виховання мають історичну

тяглість» [6, с. 22-23]. І на сьогодні давні традиції естетичного виховання українського народу відтворюються у сім'ї, дошкільних виховних установах, початковій школі. Завжди актуальними засобами естетичного виховання залишаються звернення до світу природи, виховання у процесі праці, організація та перетворення побуту, що допомагає виробленню у дитини здатності розуміти та відчувати мистецтво, дає їй можливість прилучатися до активної художньої творчості [6].

Слід зауважити, що в українській педагогічній спадщині традиції естетичного виховання пронизують практично всю систему виховання особистості. Народна душа українського народу з притаманним їй поетичним осмисленням дійсності робить засобом естетичного виховання не тільки навколишній світ природи, але і власну важку працю, намагаючись зробити естетичним кожний вид людської діяльності та прищеплюючи молодому поколінню такі ж прагнення до утвердження ідеалів краси у кожному предметі навколишньої дійсності.

Естетичне виховання в Україні: історія і сучасний стан. Проблеми естетичного виховання молоді віддавна були предметом особливої уваги української етнопедагогіки. Невипадково в українській педагогічній науці приділяється особлива увага питанням естетичного виховання. У педагогічних теоріях та в практиці видатних педагогів (В. Верховинця, А. Макаренка, С. Миропольського, В. Сухомлинського та ін.) містяться цінні та досить самобутні підходи до естетичного виховання. Чільне місце у педагогічних теоріях названих авторів посіли ідеї необхідності функціонування системи безперервної естетичної освіти та виховання учнівської молоді.

Теоретичною основою естетичного виховання виступає естетика, яка включає в себе всі доступні для чуттєвого сприймання об'єкти. На думку Й. Зюльцера, який в другій половині XVIII ст. вводить поняття «цінності естетичного», до естетичного матеріалу може належати все, чому притаманна можливість привернути увагу людської душі та викликати почуття. Проблема цінностей постає предметом уважного дослідження як європейської, так і вітчизняної філософської думки.

Починаючи з 70-х рр. XX століття предмет естетичного виховання опиняється в центрі уважного наукового вивчення. Упродовж 70-80-х рр. зміст естетичного виховання перманентно звужується, зводиться до художнього виховання. І все ж у цей період відбувається значне нагромадження досвіду з різних підходів до теоретичної розробки проблем естетичного виховання учнівської молоді, що зумовило появу в українській науці різних наукових підходів до вивчення естетичної проблематики.

Однак вже наприкінці 80-х рр. у центрі уваги вчених опиняються проблеми естетичного виховання школярів та студентів засобами мистецтва, що призвело до випуску монографій та навчально-методичних праць, з'являються серії публікацій у наукових журналах республіканського значення, які стали серйозним теоретичним підґрунтям подальшого розвитку теорії і практики естетичного виховання (Л. Артемова, Л. Коваль, Н. Волошина,

Г. Падалка, В. Бутенко, Г. Шевченко, О. Рудницька, О. Семашко, С. Мельничук, Л. Масол, Н. Миропольська та ін.).

Започатковується новий напрямок в естетичній науці, присвячений вивченню проблематики взаємодії мистецтв у естетичному, загальнокультурному та духовному розвитку особистості. Естетичне виховання починає розглядатися як складний процес опрідметнення вихованцем естетичних цінностей через формування естетичного ставлення до них, сприймання та присвоєння їх, що має сприяти активізації творчої художньо-естетичної діяльності суб'єкта (Г. Шевченко). Цей підхід акцентує увагу на механізмі роботи особистісно-індивідуальної естетичної свідомості. Специфіка естетичного виховання полягає у його спрямованості на почуття та духовний світ людини.

Інший підхід пов'язує естетичне виховання з процесом формування у вихованця здатності до адекватного сприйняття прекрасного в навколишній дійсності та з умінням перетворювати навколишній світ за законами краси (В. Бутенко).

Визначення художньо-естетичного виховання подається у широкому та у вузькому значеннях (Л. Масол): художньо-естетичне виховання в широкому значенні – це формування естетичних якостей особистості через залучення її до цінностей мистецтва, світової та української культури; художньо-естетичне виховання у вузькому значенні полягає у забезпеченні спеціально організованих умов для збагачення духовного світу особистості засобами мистецтва, формування у неї естетичної культури, світоглядних уявлень, ціннісних художніх орієнтацій у соціокультурному просторі.

Проблематика естетичного виховання школярів та студентів починає активно вивчатися співробітниками лабораторії естетичного виховання Українського науково-дослідного інституту. Увага до визначеної проблематики науковців у всіх регіонах України сприяла розвитку дослідження проблем теорії і практики естетичного виховання на наукових майданчиках провідних вищих навчальних закладів педагогічного спрямування: Херсонського, Луганського, Івано-Франківського, Кіровоградського, Вінницького інститутів тощо. Під керівництвом Т. Цвелих на базі лабораторії естетичного виховання Українського науково-дослідного інституту була утворена наукова школа з проблем естетичного виховання.

На початку 90-х рр. набули нового значення проблеми гуманітаризації та гуманізації українського суспільства загалом та системи освіти зокрема. Зміни, які відбулись у цей час, стали поштовхом для значного посилення суспільної уваги до культуротворчої функції мистецтва у ВНЗ не педагогічного спрямування, до навчальних планів вводяться курси «культурологія», «історія художньої культури» тощо.

Зміна парадигми вищої освіти сприяла утвердженню принципово нового підходу до організації навчально-виховного процесу та зумовила підвищення ролі естетичних цінностей в духовному розвитку молоді.

Нині естетичне виховання в Україні здійснюється на всіх рівнях сучасної системи освіти, передбачених законодавством. Зокрема, структура освіти чітко прописана в ст. 29 Закону України «Про освіту»: йдеться про дошкільне виховання, виховання у середній школі, позашкільне виховання, виховання у закладах професійно технічної, вищої, післядипломної освіти тощо [10].

Естетичне виховання покликане перетворити сучасні загальноосвітні школи та позашкільні навчальні заклади на осередки виховання «справжньої духовності, плекання творчої особистості, виховання людини, що характеризується високою емоційно-естетичною культурою» – до цього закликає «Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах» (2002 р.), розроблена Л. Масол (Інститут проблем виховання АПН України) відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» [9] та Закону України «Про позашкільну освіту» [11]. Естетичне виховання ґрунтується на основних положеннях Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) [12]. Концепція спрямована на реалізацію Національної доктрини розвитку освіти в Україні [18], про що вказується у документі [13].

Основними факторами формування естетичного ставлення школярів до світу та різних видів мистецтва, відповідно до документа, є, насамперед, стихійні фактори соціального оточення, серед яких провідна роль відводиться засобам масової інформації, зокрема телебаченню. На відміну від таких дисциплін художньо-естетичного циклу, як музичне та образотворче мистецтво, які, як констатує авторка концепції, посідають тепер надто скромне місце в загальноосвітніх навчальних закладах.

Пріоритетність вказаних дисциплін у виховному процесі зумовлюється тими унікальними можливостями впливу на людину, що відкриваються вихователю через залучення вихованця до світу мистецтва. Концепція пропонує розглядати художньо-естетичне виховання не лише як процес набуття художніх знань і умінь, але, насамперед, як «універсальний засіб особистісного розвитку школярів на основі виявлення індивідуальних здібностей, різнобічних естетичних потреб та інтересів» [13].

У разі відриву естетичного виховання від системи позаурочної та позашкільної виховної роботи, уся система шкільної освіти виявляється об'єктивно не здатною реалізувати необхідний комплекс культуротворчих функцій, що притаманні мистецтву.

Метою художньо-естетичного виховання є формування в учнів особистісно-ціннісного ставлення до дійсності та мистецтва, розвиток у них естетичної свідомості, загальнокультурної та художньої компетентності, здатності до самореалізації, а також потреби в духовному самовдосконаленні у процесі сприймання та інтерпретації вихованцями творів мистецтва, а також практичної художньо-творчої діяльності. *Завдання* естетичного виховання, в свою чергу, інтегрують навчальні, виховні та розвиваючі аспекти естетичного виховання. Серед них виділяють такі:

- збагачення емоційно-естетичного досвіду; •
- формування культури почуттів;

- розвиток загальних та художніх здібностей, художньо-образного мислення, універсальних якостей творчої особистості;
- виховання в учнів естетичного ставлення до дійсності та мистецтва, світоглядних уявлень і ціннісних художніх орієнтацій, розуміння учнями зв'язків мистецтва з природним і предметним середовищем, життєдіяльністю людини, зокрема сучасною технікою, засобами масової інформації;
- виховання здатності сприймати та інтерпретувати художні твори, висловлювати особистісне ставлення до них, аргументуючи свої думки та оцінки;
- розширення і збагачення художньо-естетичного досвіду, опанування художніх вмінь та навичок у практичній діяльності;
- формування художньої компетентності – здатності керуватися набутими художніми знаннями та вміннями;
- готовність використовувати отриманий досвід у самостійній діяльності згідно з універсальними загальнолюдськими естетичними цінностями та власними духовно-світоглядними позиціями;
- формування системи знань та уявлень про сутність, види та жанри мистецтва, особливості художньо-образної мови мистецтв – музичного, візуального, хореографічного, театрального, екранного;
- виховання художніх інтересів, смаків, морально-естетичних ідеалів, потреб у художньо-творчій самореалізації та духовно-естетичному самовдосконаленні відповідно до індивідуальних можливостей та вікових етапів розвитку, формування навичок художньої самоосвіти та самовиховання [13].

Основні *принципи* художньо-естетичного виховання:

- органічне поєднання універсального, національного і регіонального компонентів освіти та виховання з безумовним пріоритетом їх національної спрямованості, що забезпечує формування в учнів патріотичних почуттів, громадянської свідомості;
- синергетичний підхід, що зумовлює націленість освітньо-виховної системи на художньо-естетичний саморозвиток особистості шляхом поєднання освіти із самоосвітою, виховання із самовихованням, на їх безперервність і відкритість до змін;
- природовідповідність (врахування вікових особливостей та індивідуальних здібностей учнів) та культуровідповідність (розгляд системи художньо-естетичної освіти та виховання школярів як соціокультурного феномена, забезпечення культурної спадкоємності поколінь);
- гуманітаризація і гуманізація (повага до інтересів і потреб особистості, «олюднення» знань, побудова навчально-виховного процесу на основі педагогіки співробітництва, толерантності взаємин і спілкування);
- цілісність, що передбачає багатofакторну взаємодію відображених у змісті освіти та виховання основних компонентів соціального досвіду –

художньо-естетичних знань, світоглядних уявлень, емоційно-ціннісного ставлення, художніх умінь, творчості;

- поліхудожність, інтегральність, діалогічність (відображення в змісті художньо-естетичної освіти та виховання об'єктивно існуючих зв'язків між видами мистецтв, діалогу культур);
- варіативність на основі індивідуалізації, широкої диференціації та допрофесійної спеціалізації;
- взаємозв'язок художньо-естетичного виховання з соціокультурним середовищем (координація шкільної та позашкільної роботи, узгодження освітніх і дозвіллевих заходів, гармонізація суспільних, професійно-педагогічних і сімейно-родинних виховних впливів) [13].

Що стосується естетичного виховання у закладах вищої школи, то його специфіка обумовлюється тим, що естетичний та професійний розвиток особистості постають тут у нерозривному взаємозв'язку, обумовлюючи певну особливість студентського середовища як досить специфічної соціальної групи. Оскільки виховне середовище вищої школи історично було зосередженням не просто високого рівня культури, але й джерелом формування найвищих духовних цінностей людини, маємо змогу говорити про те, що саме тут відбувається перехід на завершальну стадію процесу формування у особистості світоглядних установок: її світосприйняття, світорозуміння, ставлення до світу. Відтак, процес навчання у закладі вищої школи є тим моментом в житті молоді людини, коли вона має здійснити вибір щодо сенсу власного життя відповідно до власних моральних та естетичних ідеалів.

У справі розв'язання проблеми естетичного виховання у ВНЗ відіграють такі ключові фактори:

- а) рівень розвитку естетичної теорії, яка виступає основою, базисом естетичного виховання;
- б) філософія вищої освіти, оскільки вона спрямована на формування саме духовного складу людини-професіонала, майстра своєї справи;
- в) духовні ціннісні орієнтири, актуальні для українського суспільства, історико-педагогічні та художньо-естетичні традиції українського народу. На сучасному етапі методологічними та теоретичними основами здійснення естетичного виховання у закладах вищої школи України виступають, найперше, концептуальні положення про сутність естетичного, естетичної свідомості та зумовленої нею естетичної діяльності, естетичної цінності людини, естетичної творчості та зв'язок естетичного із духовним і професійним розвитком особистості.

Станом на сьогодні проблематика естетичного виховання активно розробляється українськими педагогами. Зокрема, у провідних наукових та освітніх установах нашої країни створені лабораторії естетичного виховання, в яких активно досліджується окреслена проблематика. Одна з найбільших таких лабораторій діє при Інституті проблем виховання НАПН України. Офіційно утворена в 1996 році, вона продовжила діяльність однойменної лабораторії, яка функціонувала кілька десятиліть в Інституті педагогіки НАПН України під

різними назвами та яку було переведено до новоствореного інституту в повному складі. Співробітники лабораторії є авторами та розробниками низки державних навчальних програм для середніх загальноосвітніх шкіл (програми з «Музики», «Мистецтва», «Художньої культури» тощо), а також циклу програм, розроблених для спеціалізованих шкіл художнього та музичного профілю, початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів тощо.

За час існування лабораторії естетичного виховання її наукова діяльність підпорядковувалася ключовим комплексним проблемам сучасної педагогіки, в результаті чого було вибудовано два взаємопов'язані напрямки в її роботі: *виховний* (розроблення змісту та методики естетичного виховання школярів засобами різних видів мистецтв в урочний та позаурочний час) та *освітній* (розроблення змісту мистецької освіти в загальноосвітній школі). Нині співробітниками лабораторії активно досліджуються проблеми навчання та виховання школярів засобами різних видів мистецтва.

Відповідно наказу МОН України № 578 від 07.10.2005 р., у загальноосвітніх навчальних закладах нашої країни триває всеукраїнський експеримент, метою якого має стати проведення науково-дослідної та експериментальної роботи зі створення цілісної моделі художньо-естетичної освіти і виховання. Наукові напрацювання співробітників лабораторії систематично висвітлюються на сторінках всеукраїнського науково-методичного журналу «Мистецтво та освіта» – фахового видання ВАК України [17].

Науково-дослідні лабораторії з проблем естетичного виховання працюють у провідних ВНЗ України, в тому числі і в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова. Зокрема, на базі наукової лабораторії, що діє при кафедрі етики та естетики, розробляються спецкурси, ведеться робота щодо розробки навчально-методичного забезпечення проведення культурологічної практики студентів; проводяться дисертаційні дослідження.

Тенденції розвитку естетичної науки та перспективи естетичного виховання в Україні. На сьогоднішній день предметом уважного вивчення для українських вчених (Т. Андрущенко, І. Бондаревська, А. Канарський, Л. Левчук, В. Мазепа, В. Михальов, О. Оніщенко, О. Павлова, В. Панченко, Л. Стеценко, В. Федорук, Н. Яранцева та ін.) виступають проблеми естетичної свідомості та естетичної діяльності, естетичної творчості та особливостей мистецтва і художнього образу в процесі естетичного і духовного розвитку особистості, а також визначення особливостей естетичного дискурсу в Україні, прогнозування майбутнього української естетики як науки, перспектив її розвитку.

На думку дослідників, основною рисою сучасності є естетизація усіх сфер життєдіяльності людини, що спричинює поступову втрату сучасною естетикою розуміння специфіки свого предмету, оскільки він «ніби розчиняється в інших гуманітарних науках і міждисциплінарних дослідженнях» [23, с. 56]. У той же час це призводить до проблем

поліметодології, яка, хоча й створює можливість звертатися до використання різноманітних концепцій, у той же час значно ускладнює теоретичні дослідження шляхом поєднання різних парадигм і методологій. Зокрема, дослідники зауважують увагу на виникаючі звідси проблеми категоріального апарату цієї науки, який значно краще був розроблений у межах класичної естетики та значно менше – сьогодні. Отже, з переходом до неklasичної моделі розвитку естетики, вкрай актуальною постає для науковців проблема понятійно-категоріального забезпечення естетичних досліджень.

Дослідження проблем естетики у всій різноманітності її проявів, представлене на сьогодні великою кількістю наукових публікацій, дисертаційних праць та монографій, що, з одного боку, свідчить про високий рівень наукового життя нашої країни, але, в той же час, не є однозначним свідченням продуктивності розвитку естетичної науки, оскільки в сьогоднішніх умовах відбуваються процеси втрати сучасною естетикою та культурою взагалі духовного поля, яке замінюється творчими здібностями, що знаходять свій прояв у найрізноманітніших формах арт-практик [23]. На думку В. Панченко, це призводить в кінці-кінців до повної відсутності художніх пошуків, яких ми не спостерігаємо в сьогоднішньому суспільстві [8]. Проблему трансформацій у сприйнятті та осмисленні естетичного досвіду продовжують вивчати О. Павлова [19] та Л. Левчук [16].

Характеризуючи сучасний стан естетичного досвіду, Л. Левчук звертається до позитивістського поняття «контамінації» (забруднення) естетичного досвіду. Таке явище можна спостерігати у суспільстві, в якому універсальний, позаісторичний характер мистецтва піддано критиці, а сучасні мистецькі практики є принципово неестетичними.

Спростовуючи думку І. Бондаревської, яка констатує «відсутність попиту на естетичну теорію в поточних рефлексіях мистецької практики, що може вказувати на неспроможність теорії запропонувати продуктивні підходи для оцінки й аналізу процесів, які відбуваються в мистецтві», Л. Стеценко, навпаки, зазначає, що на естетико-мистецтвознавчу теорію в сучасній Україні існує стабільний попит. Доказом такого попиту дослідниця вважає «черги у «Pinchuk Art Centre», заповненні аудиторії «Культурного проекту», популярність ГОГОЛЬFEST та міжнародного бієнале сучасного мистецтва ARSENALE, численні круглі столи, конференції, лекторії українських і закордонних мистецтвознавців, арт-діячів, теоретиків та кураторів, які проводять Інститут проблем сучасного мистецтва України, провідні галереї України, зокрема «Мистецький арсенал», Музей сучасного мистецтва України, Арт-центр, Я- галерея тощо» [23, с. 60].

Не применшуючи ролі і значення згаданих організацій, зокрема таких, як «Pinchuk Art Centre», «Культурний проект» і «Мистецький арсенал», що виступають потужними культурними інституціями та «не просто здійснюють вплив на розвиток освіти й художньої критики у сфері мистецтва, а й формують їх» [23, с. 60], маємо все ж таки констатувати, що їх популярність, порівняно із традиційно-музейними закладами культури, викликана, не останнім чином,

завдяки вдалим маркетинговим стратегіям, які потребують значного фінансування і лишаються недоступними багатьом державним музеям.

Втім, слід відзначити, що навіть в умовах недостатньо продуктивного державного управління у сфері культури, відсутністю потужного фінансування а, подекуди, навіть нерозуміння з боку діячів державного управління необхідності формування культурного іміджу країни (що ми маємо змогу спостерігати на прикладі цьогорічного представництва України у роботі Венеціанської Бієнале), деяким державним закладам культури вдалося сформувати імідж впливових інституцій, діяльність яких дійсно має величезний вплив на процес формування художньої освіти і культури нашої країни. В першу чергу слід відзначити масштабну культурно-просвітницьку діяльність Національного художнього музею України, останні мистецькі проекти якого отримали неабиякий резонанс в професійній мистецькій сфері («Міф «Українське бароко», «Герої. Спроба інвентаризації», «Спецфонд 1937-1939» тощо).

Т. Кривошея, досліджуючи проблему естетичного виховання в сучасному культуротворчому процесі, звертається до аналізу «травматичних метафор» сучасної культури, які визначають самоідентифікацію людини та трансформації її чуттєвості. Дослідниця приходить до висновку, що така травматичність, як характеристика світовідчуття сучасної людини, «виникає внаслідок «дистанціювання» від світу, коли будь яка взаємодія із світом можлива лише за допомогою «протезів-техніки». Таким чином, подальше дослідження передумов формування травматичного дискурсу є необхідним кроком до антропологічної ревізії тілесності на шляху до нового осмислення теорії естетичного виховання, яка «має апелювати до культурних модальностей зору, слуху, дотику, нюху, смаку, як культури зору, культури слуху, культури дотику, культури нюху, культури смаку у різних варіативних моделях» [14, с. 23-25].

Крім того, особливу увагу Т. Кривошея зосереджує на проблемі формування «низової» естетики (естетики «нижчих почуттів»), засвідчуючи, що у сучасному суспільстві відбувається відхід від традиційної моделі ієрархії відчуттів, у якому перевага віддавалась досвіду, отриманому через зір та слух, із відповідним применшенням онтологічного статусу «нижчих» відчуттів – дотику, нюху, смаку: «низова» естетика відокремлюється у певну нову дослідницьку галузь у зв'язку із тотальним пануванням дискурсу візуальності». Дослідниця наголошує на необхідності переходу від вертикальної ієрархічної моделі класичної естетики до «горизонтальної» естетики, що, на нашу думку, може бути вагомим кроком для покращення якості роботи з дітьми, які зростають в умовах перманентного зростання інформаційного потоку, а, відтак, сприятиме попередженню формування переважно зорового, поверхового типу сприйняття інформації, «кліпового» мислення» [14, с. 25].

Отже, в процесі дослідження сучасної української естетичної думки мають місце наступні тенденції: вихід дослідників за поле вивчення безпосередньо естетичної науки та перехід до міждисциплінарного та

міжнаукового підходів; робота над приведенням понятійно-категоріального апарату естетики у відповідність до потреб сучасного мистецтва, що відійшло від класичної моделі розвитку естетики; переосмислення ролі «низової» естетики у формуванні естетичного досвіду людини та врахування цінності такого досвіду у процесі естетичного виховання.

Подальше глибоке та уважне вивчення вказаних процесів, а також врахування їх в процесі естетичного виховання молоді допоможе нам сформуванню всебічно розвинутої та культурно грамотної особистості, що є неодмінною умовою виховання майбутніх педагогів, від професійних та особистісних якостей яких залежатиме формування нових поколінь наших наступників.

Досвід викладання курсу естетики, а також організації і проведення культурологічної практики, показує високий рівень зацікавленості студентів у висвітленні процесів, що відбуваються в українському мистецтві, бажання дізнаватись про витоки сучасної культури, «зрозуміти» сучасне мистецтво, яке нерідко лишається «неприйнятним» саме без розуміння його особливостей, задуму автора, соціального контексту тощо.

Оскільки ж формування естетичної культури особистості відбувається не лише в процесі самоосвіти та самовиховання, але значною мірою залежить саме від свідомих консолідованих зусиль суспільства, завдання освітніх та культурних установ – допомогти молодим людям у їхньому прагненні бути естетично вихованими, культурно освіченими, творчими та самодостатніми особистостями. А це, в свою чергу, вимагає побудови та запровадження зваженої освітньої політики в цій сфері.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко Т.І. Проблема виховання естетичного в українському культурному дискурсі в період глобалізації та інформаційної революції // Андрущенко Т.І. Проблема естетичного в культурі: матеріали до спецкурсу. – К.: Університет «Україна», 2011. – С. 219-245.
2. Бондаревська І. А. Значення дефініції естетики для розвідок у галузі історії естетики / Бондаревська І. А. // Наукові записки / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – Т. 25: Філософія та релігієзнавство. – К., 2004. – С. 30-34.
3. Бровко М. М. Мистецтво як естетичний феномен / М. М. Бровко. – К.: Віпол, 1999. – 239 с.
4. Воропай Олекса. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. Ч. I. – Мюнхен : Українське видавництво. – 1958. – 308 с.
5. Ганнусенко Н.І. Етнохудожнє виховання школярів у позаурочний час / Н.І. Ганнусенко; АПН України, Ін-т проблем виховання. – К. : ХІК, 2004. – 96 с.

6. Дорога А. Е. Естетичні виміри традицій української культури. – К., 1999. – 36 с.
7. Д жола Д.М. Теорія і методика естетичного виховання школярів / Д.М.Д жола, А.Б.Щербо. – К., 1998. – 390 с.
8. Естетика в Україні: сьогодні і майбутнє [Електронний ресурс] : матеріали круглого столу часопису «Філософська думка» (25 вересня 2009 року). – Режим доступу: <http://www.philosophy.ua/lib/6bondarevska-fd-6-2009.pdf>
9. Закон України «Про загальну середню освіту» (Статті 651-14). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [Електронний режим]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/651-14>
10. Закон України «Про освіту». [Електронний режимресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>
11. Закон України «Про позашкільну освіту» (Статті 1841-14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1841-14>
12. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/2712/
13. Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.yur-info.org.ua/doc/1737798/Pro-zatverdzhennia-Kontseptsii-khudozhno-estetichnogo-vikhovannia-uchniv-u-zagalnoosvitnikh-navchalnikh-zakladakh-ta-Kompleksnoi-programi-khudozhno-estetichnogo-vikhovannia-u-zagalnoosvitnikh-ta-pozashkilnikh-navchalnikh-zakladakh#>
14. Кривошея Т. О. Естетичне виховання в сучасному культуротворчому процесі: автореф. дис. д-ра культурології: 26.00.01 / Кривошея Тетяна Олександрівна; Нац. муз. акад. України ім. П. І. Чайковського. – Київ, 2014. – 36 с.
15. Левчук Л. Т. «Нормативна естетика» Валентина Асмуса: «за» і «проти» / Л. Т. Левчук // Гуманітарний часопис : зб. наук. праць / Нац. аерокосм. ун-т ім. М. Є. Жуковського «Харк. авіац. ін-т». – Х. : ХАІ, 2012. – № 3. – С. 5-15.
16. Левчук Л. Т. Періодизація історії естетики як теоретична проблема / Л. Т. Левчук // Філософія етнокультури та морально-естетичні стратегії громадянського самовизначення : зб. наук. ст. / Чернігів. держ. пед. ун-т ім. Т.Г. Шевченка, Міжнародний фонд «Відродження». – Чернігів, 2006. – С. 3-5.
17. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про проведення науково-дослідної та експериментальної роботи зі створення цілісної моделі художньо-естетичної освіти і виховання в загальноосвітніх навчальних закладах України» № № 578 від 07.10.2005 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uazakon.com/document/fpart37/idx37332.htm>
18. Національна доктрина розвитку освіти в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>

19. Павлова О. Ю. Онтологічний статус естетичного досвіду / О.Ю. Павлова. – К.: Парапан, 2008. – 262 с.
20. Півторак Г. Українці, звідки ми і наша мова. – К.: Наукова думка, 1993. – 200 с.
21. Попович М. Нарис історії культури України. – К.: «АртЕк», 1998. – 728 с.
22. Русова С. Соціальне виховання, його значення у громадському житті // Вибрані педагогічні твори у 2-х кн. – К.1. – К.: Либідь, 1997 – С.144-150.
23. Стеценко Л. Л. Сучасна українська естетика: до визначення тенденцій розвитку / Л. Л. Стеценко // Гуманітарний часопис. – 2013. – № 2. – С. 55-62. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/gumc_2013_2_9.pdf.
24. Українські замовляння / Упоряд. М. Н. Москаленко; Авт. передм. О. М. Новикова. – К. : Дніпро 1993. – 309 с.
25. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори [Текст]: в 2-х т. Т. 1. Теоретичні проблеми педагогіки: пер. з рос. / К. Д. Ушинський; за ред. А. І. Пискунова – К.: Рад. шк., 1983. – 496 с.
26. Француз К. Е. *Ukrainica*. Культурологічні нариси / пер. з нім., передмова й коментар Петра Рихла. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2010. – 292 с.